

Marcin Jastrzębski:

Pluralizm polityczny w Turcji w świetle orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

Państwo tureckie jest aktualnie krajem, którego ustrój opiera się na zasadach demokratycznych. Jest członkiem Rady Europy i aspiruje do uczestnictwa w Unii Europejskiej. Jednocześnie bardzo często Republika Turecka bywa oskarżana przed europejskimi organami ochrony praw człowieka o łamanie standardów demokratycznych. Jednym z najczęściej rozpatrywanych przez Europejski Trybunał Praw Człowieka i Europejską Komisję Praw Człowieka zarzutów wobec państwa osmańskiego jest nadmierne ograniczanie wolności zrzeszania się w partie polityczne, a więc jednej z podstawowych zasad państwa demokratycznego – zasady pluralizmu politycznego¹. Aby wyjaśnić przyczyny takiego stanu rzeczy, konieczna jest przynajmniej ramowa analiza genezy kształtowania się tureckiego systemu politycznego oraz uregulowań praw-

nych, dotyczących pluralizmu politycznego w Turcji.

Współczesna Turcja jest krajem, którego sytuacja wewnętrzna jest w dużej mierze zdeterminowana położeniem geograficznym. Leży ona na dwóch kontynentach. Nieznaczna jej część należy do Europy, natomiast większość terytorium znajduje się w Azji. Obszar ten to również granica przenikania się dwóch kultur (w tym także kultur politycznych). Z jednej strony, jest to kultura europejska, oparta o tradycję chrześcijańską, a jednocześnie olbrzymie wpływy zachowuje w Turcji kultura polityczna oparta na islamie i na tradycjach imperium ottomańskiego. Historia współczesnej Turcji nierozdzielnie związana jest z osobą Mustafy Kemala Atatürka (ojca wszystkich Turków). To głównie dzięki niemu Turcja wkroczyła na drogę moderni-

¹ Organy strasburskie rozpatrywały dotychczas pięć spraw dotyczących rozwiązania partii politycznych, z czego tylko jedna nie dotyczyła Turcji – sprawa Niemieckiej Partii Komunistycznej. Por. "Yearbook", sk. nr 250/57, s. 222.

zacji wszystkich dziedzin życia, w tym także systemu politycznego². Te działania spowodowały, że Turcja stała się państwem o ustroju wzorowanym na państwach zachodnioeuropejskich. Państwo tureckie było przed II wojną światową republiką. Jednak trudno mówić o tamtym okresie jako o w pełni demokratycznych rządach i przede wszystkim – o różnorodności ugrupowań politycznych, mających wpływ na władzę w państwie. Turcją rządziła niepodzielnie kemalistowska Partia Ludowa, a próby założenia konkurencyjnych ugrupowań kończyły się delegalizacją tychże³. W tamtym czasie nie istniał w dawnym imperium osmańskim pluralizm polityczny. Za symboliczną datę pojawienia się w tureckiej praktyce ustrojowej instytucji pluralizmu politycznego uznaje się lata 1945–1946, kiedy to zarejestrowano Partię

Demokratyczną opozycyjną do Partii Ludowej⁴.

W późniejszym czasie granice pluralizmu politycznego w Republice Tureckiej ulegały bardzo częstym przesunięciom od szerokiej wielopartyjności po delegalizację wszystkich ugrupowań politycznych⁵.

Aktualnie w Turcji istnieje system polityczny określany III Republiką. Głównym aktem prawnym regulującym ustrój państwa jest *Konstytucja Republiki Tureckiej z 7 listopada 1982 r.* Na kształt tej ustawy zasadniczej, a także na granice pluralizmu w niej wyrażone, wielki wpływ miały problemy wewnętrzne, jakie trapią państwo tureckie od wielu lat i do dzisiaj nie zostały rozwiązane. Pierwszym czynnikiem jest tu sposób narodzin III Republiki powstałej w wyniku wojskowego zamachu stanu. Był to kolejny (już trzeci) w XX w. pucz wojskowy w Turcji⁶.

² Pod przywództwem Mustafy Kemala powstała we wrześniu 1923 r. Partia Ludowa, która doprowadziła do proklamowania 29 października 1923 r. I Republiki Tureckiej (w kwietniu 1924 r. uchwalono konstytucję). W czasie prezydentury Atatürka w latach 1923–1938 wprowadzono szereg reform politycznych i społecznych, np. zdelegalizowano bractwa muzułmańskie, wprowadzono świeckie prawo cywilne, alfabet łaciński itp. Szerzej zob. D. K o ł o d z i e j c z y k: *Turcja*. Warszawa 2000, s. 114–155.

³ Ibidem, s. 290–291. W 1925 r. rozwiązano Postępową Partię Republikańską, a w 1930 r. Wolną Partię Republikańską.

⁴ Ibidem, s. 155–158 oraz Internet: <http://www.allaboutturkey.com/parti.htm>.

⁵ Ibidem. Wielopartyjność, w czasie której dochodziło jednak do częstych delegalizacji ugrupowań politycznych, istniała w latach 1946–1960 (z pogłębiającą się tendencją do wprowadzania rządów autorytarnych i marginalizowania innych partii niż rządząca Partia Demokratyczna), w latach 1961–80 oraz od roku 1983 po dzień dzisiejszy. Delegalizacja wszystkich ugrupowań politycznych następowała po wojskowych zamachach stanu z roku 1960 i 1980, po których wojskowi stopniowo oddawali władzę rządowi cywilnym i przywracali pluralizm polityczny.

⁶ Ibidem, s. 193–197 i 201. Pierwszy odbył się 27 maja 1960 r. i dał początek II Republice; drugi, nieudany, odbył się 21 maja 1963 r.

Te zamachy i wieloletnie rządy byłych wojskowych⁷ świadczą o bardzo silnej roli armii w tureckim życiu politycznym i brakiem cywilnej nad nią kontroli. Armia wkraczała na scenę polityczną zawsze w momentach kryzysu państwa tureckiego. Co ciekawe, jednak po każdym puczu wojsko starało się, jak najszybciej, wprowadzić rządy demokratyczne. Także ostatni przewrót został przeprowadzony, by zaprowadzić porządek wewnętrzny w warunkach bardzo ostrych konfliktów wewnętrznych, przejawiających się m.in. krwawymi zamachami ze strony skrajnie lewicowych i prawicowych ugrupowań terrorystycznych⁸. Na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych zaczął również narastać problem mniejszości kurdyjskiej, próbującej uzyskać niezależność od Turcji i stworzyć niepodległe państwo⁹. Kolejnym czynnikiem, bardzo ważnym w państwie w 90% składającym się z muzułmanów, był problem

świeckości państwa, na którego straży stało w Turcji przede wszystkim wojsko.

Wszystkie te czynniki miały duży wpływ na kształt konstytucyjnego uregulowania zasady pluralizmu politycznego, a przede wszystkim na praktykę jej ograniczania. W brzmieniu ustalonym poprawkami do konstytucji z 23 czerwca 1995 r. i z 17 października zasada pluralizmu politycznego w Turcji umieszczona została w części IV konstytucji zatytułowanej *Prawa i wolności polityczne*. Funkcjonowanie ugrupowań politycznych reguluje sekcja III części IV ustawy zasadniczej nosząca nazwę *Uregulowania dotyczące partii politycznych*.

Art. 68 par. 2 konstytucji stwierdza, iż: „[...] partie polityczne są nieodłącznymi elementami demokratycznego życia politycznego.”¹⁰ Tenże artykuł reguluje także członkostwo w partii politycznej: „[...] par. 1. Obywatele mają prawo tworzyć partie polityczne i zgodnie z ustanowioną procedurą wstępować i występować

⁷ Ibidem, s. 238 oraz M. Mellér: *Mundur i Cnota*. „Polityka” 1999, nr 16, s. 43–44. O wielkiej roli wojskowych świadczy m.in. instytucja Rady Bezpieczeństwa Narodowego, w której skład wchodzi obok premiera i wicepremera oraz ministrów obrony, sprawiedliwości, spraw wewnętrznych i zagranicznych także szef sztabu, dowódca armii, marynarki wojennej i lotnictwa oraz dowódca żandarmerii (por. art. 118 konstytucji z 1982 r.). Rada ta miała szerokie uprawnienia, m.in. w 1983 r. do jej kompetencji należało akceptowanie członków założycieli partii politycznych, co było warunkiem dopuszczenia partii do udziału w wyborach parlamentarnych.

⁸ Zob. D. K o ł o d z i e j c z y k: *Turcja...*, s. 227–234.

⁹ W tym okresie zaczynają się walki zbrojne Partii Pracujących Kurdystanu (PKK) z wojskiem tureckim, które trwały z większym lub mniejszym natężeniem do końca XX w. Szersze omówienie problemu kurdyjskiego w Turcji zob. D. K o ł o d z i e j c z y k: *Turcja...*, s. 250–261, L. D z i e g i e ł: *Węzeł kurdyjski. Dzieje. Kultura. Walka o przetrwanie*. Kraków 1992, a także D. M c D o w a l l: *A Modern History of Kurds*. London 1997.

¹⁰ *Konstytucja Republiki Turcji z 7 listopada 1982 r.* Internet: <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/constitution.htm> [w języku angielskim, tekst tłum. – M. J.].

wać z nich. Każdy może stać się członkiem partii politycznej po ukończeniu 18 lat.”¹¹ Ustanawia się tu także zasady tworzenia partii politycznych: „[...] par. 3. Partie polityczne mogą być tworzone bez uprzedniej zgody i powinny prowadzić swoją działalność zgodnie z warunkami ustanowionymi przez Konstytucję i prawo.”¹² Znajdujemy tu również paragraf dotyczący ograniczeń programowych, statutowych i dotyczących działalności ugrupowań politycznych: „[...] par. 4. Statuty i programy, jak i działalność partii politycznych nie powinny pozostawać w sprzeczności z zasadami niepodległości państwa, jego niepodzielnej integralności terytorialnej i narodowej, praw człowieka, zasad równości i rządów prawa, suwerenności narodu, zasad demokratycznej i świeckiej republiki; nie powinny stawiać sobie za cel ochrony lub ustanowienia dyktatury klasy bądź grupy społecznej albo jakiegokolwiek typu dyktatury, a także nie powinny skłaniać obywateli do popełniania przestępstw.”¹³

Kolejne ustępy tegoż artykułu dotyczą zakazu lub ograniczeń w przystępowaniu do partii politycznych członków władzy sądowniczej, administracji publicznej, sił zbrojnych, studentów i nauczycieli akademickich (par. 5–7) oraz równego traktowania partii przez państwo, finansowania partii politycznych, w tym także z budżetu państwa (par. 8).

Główne kryteria tworzące granice pluralizmu politycznego określone zostały w art. 69 konstytucji zatytułowanym *Zasady, które muszą brać pod uwagę partie polityczne*. Stwierdza on, iż:

„Działalność, wewnętrzne uregulowania oraz funkcjonowanie partii politycznych powinny być zgodne z zasadami demokratycznymi. Zastosowanie tych zasad jest regulowane przez prawo.

Partie polityczne nie mogą angażować się w działalność komercyjną. [...]

Rozwiązanie partii politycznych może być ostatecznie orzeczone przez Trybunał Konstytucyjny na wniosek wypełniony przez biuro Pierwszego Prokuratora Republiki.

Stale rozwiązanie partii politycznej powinno zostać orzeczone, kiedy ustanowiony przez nią statut lub program narusza postanowienia par. 4 art. 68.

Partia polityczna powinna zostać uznana za ośrodek takich działań tylko wtedy, kiedy takie działania są intensywnie prowadzone przez członków partii lub, gdy sytuacja ta jest niezaprzeczalnie lub wyraźnie podzielana przez walny zjazd, sekretarza generalnego albo centralne organy decyzyjne lub organy administracyjne partii bądź przez walne zebranie grupy parlamentarnej lub rady wykonawczej w Tureckim Wielkim Zgromadzeniu Narodowym lub kiedy ta aktywność jest pro-

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

wadzona z zaangażowaniem przez wyżej wymienione organy.

Zamiast rozwiązywać ją na stałe w związku z wyżej wymienionymi paragrafami Trybunał Konstytucyjny może orzec w stosunku do takiej partii o pozbawieniu jej pomocy państwa w całości lub w części biorąc pod uwagę intensywność jej działań przedstawioną w sądzie.

Założenie i działania partii politycznych, nadzór nad nimi i ich rozwiązanie lub pozbawienie pomocy państwa w całości lub częściowo, jak również finansowanie wyborów i procedury udziału w nich partii politycznych i kandydatów są regulowane przez prawo, mając na uwadze wyżej wymienione zasady.¹⁴

Z tych uregulowań wynika, iż partię polityczną w Turcji może rozwiązać Trybunał Konstytucyjny, jeżeli ugrupowanie polityczne stanie się centrum aktywności przeciwko zasadom niepodległości państwa, jego niepodzielnej integralności terytorialnej i narodowej, praw człowieka, zasad równości i rządów prawa, suwerenności narodu, zasad demokratycznej i świeckiej republiki lub jeżeli stawia sobie za cel ochronę albo ustanowienie dyktatury klasy bądź grupy społecznej albo jakiegokolwiek typu dyktatury lub skłania obywa-

teli do popełniania przestępstw. Działalność tego typu nie może być propagowana w statutach i programach, a także promowana przez najwyższe władze partyjne lub przez członków partii.

Na podstawie powyższych przepisów w Turcji zdelegalizowano w ostatnich latach 15 partii politycznych¹⁵. Cztery z tych organizacji odwołały się od decyzji władz do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu. Państwo tureckie jest od wielu lat członkiem różnych organizacji międzynarodowych, w tym Rady Europy (od 8 sierpnia 1949 r.)¹⁶. Jednocześnie Turcja była naciskana przez państwa Europy Zachodniej w kwestii przestrzegania praw człowieka, w wyniku czego dokonała ratyfikacji Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (dalej zwanej: konwencją). Ostatecznie Turcja złożyła deklarację o poddaniu się jurysdykcji Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (dalej zwanym: Trybunałem) od 28 stycznia 1987 r.¹⁷ i od tej daty możliwe są skargi obywateli tureckich.

Wszystkie zdelegalizowane ugrupowania opierały swoje skargi przede wszystkim na art. 11 konwencji, który deklaruje wolność zrzeszania i zgromadzeń oraz zawiera formy oraz katalog

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Zob. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka *Partia Dobrobytu (Refah Partisi) i inni v. Turcja* z 31 lipca 2001 r., sk. nr 41340/98 i 41342–41344/98 [wyrok dotąd nieopublikowany – M.J.].

¹⁶ Zob. D. K o ł o d z i e j c z y k: *Turcja...*, s. 292.

¹⁷ Zob. A. B i s z t y g a: *Europejski Trybunał Praw Człowieka*. Katowice 1997, s. 89.

ewentualnych ograniczeń tych wolności. Czytamy w nim:

„Każdy ma prawo do swobodnego pokojowego zgromadzania się oraz do swobodnego zrzeszania się z innymi, włącznie z prawem do tworzenia i przystępowania do związków zawodowych dla ochrony swych interesów.

Wykonanie tych praw nie może podlegać innym ograniczeniom niż te przewidziane prawem, które są konieczne w społeczeństwie demokratycznym ze względu na interesy bezpieczeństwa narodowego i publicznego, zapobieganie zamieszkom lub przestępczości, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób. Niniejszy artykuł nie stoi na przeszkodzie nakładaniu zgodnych z prawem ograniczeń na wykonywanie tych praw przez członków sił zbrojnych, policji lub administracji państwowej.”¹⁸

Pierwszą sprawą toczącą się przed Trybunałem był przypadek Zjednoczonej Tureckiej Partii Komunistycznej. Partia ta została zdelegalizowana przez Trybunał Konstytucyjny 16 lipca 1991 r. po 42 dniach działalności z powodu następujących zarzutów:

– wprowadzenia do nazwy słowa „komunistyczna”;

– osłabienia integralności terytorialnej i narodowej państwa i szerzenia separatyzmu, której synonimem było mówienie o prawach mniejszości kurdyjskiej i rozróżnienie narodowości tureckiej i kurdyjskiej;

– prób ustanowienia hegemonii jednej klasy społecznej nad innymi¹⁹.

Trybunał turecki w swoim orzeczeniu powołał się na art. 2 konstytucji mówiący, iż: „Republika Turecka jest demokratycznym, świeckim i socjalnym państwem, kierującym się rządami prawa, biorącym pod uwagę koncepcje spokoju publicznego, solidarności narodowej i sprawiedliwości; przestrzegającym prawa człowieka; będącym lojalnym wobec nacjonalizmu Atatürka i bazującym na podstawowych tezach ustanowionych w preambule.”²⁰

Ponadto sąd konstytucyjny powołał się na art. 3 par. 1 konstytucji mówiący, że państwo tureckie składa się z narodu i terytorium jako niepodzielnej całości; art. 6 stwierdzający, że suwerenność należąca do narodu nie może być przekazana żadnej grupie czy klasie społecznej; art. 10 par. 1 ustanawiający rów-

¹⁸ *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*. „Dziennik Ustaw” 1993, nr 284, poz. 61 oraz zob. *Prawa Człowieka. Wybór dokumentów międzynarodowych*. Oprac. B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik. Toruń 1999, s. 84.

¹⁹ Por. *Orzeczenie Zjednoczona Turecka Partia Komunistyczna (TBKP) oraz Sargin i Yagci v. Turcja z 30 stycznia 1998 r.* „Reports” 1998, sk. nr 19392/92, Internet <http://www.radaeuropey.org.pl/turecka.htm> oraz M. Nowicki: *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Orzecznictwo*. T. II. Kraków 2002, s. 1241–1249.

²⁰ *Konstytucja Republiki Turcji z 7 listopada 1982 r.* ...

ność i zakaz dyskryminacji jednostek; art. 14 par. 1 zakazujący takiego wykonywania swoich praw i wolności, które godziłoby w integralność terytorialną i narodową Turcji, negowałoby istnienie państwa tureckiego i republiki, przekazania władzy w ręce jednostki bądź grupy, wprowadzenia dominacji jednej klasy lub klas społecznych czy dyskryminacji. Trybunał powołał się także na art. 66 par. 1 ust. zasadniczej mówiący o tym, że każda osoba związana z państwem tureckim powinna być nazywana Turkiem oraz na cytowane wyżej art. 68 i 69. Trybunał Konstytucyjny oparł się również w swoim orzeczeniu na ustawie nr 2820 o partiach politycznych uszczegóławiającej przepisy konstytucyjne. Jej sekcja 96 mówi m.in. o zakazie użycia w nazwie partii słowa „komunistyczna”.²¹

Broniąc się przeciwko zasadności skargi rząd turecki stwierdził, że art. 11 konwencji nie dotyczy partii politycznych. Twierdził on, że w art. 11 ust. 1, znajduje się literalne określenie, iż wolność zgromadzeń i zrzeszania dotyczy związków zawodowych, a nie partii politycznych²². Jednak określenie „włącznie” jasno pokazuje, iż ochrona art. 11 dotyczy również innych form

zrzeszania się, w tym partii politycznych. Mówi o tym chociażby *Raport Europejskiej Komisji Praw Człowieka w Sprawie Greckiej*, gdzie czytamy: „Wolność zrzeszania się jest główną podstawą prawną pozwalającą działać partiom politycznym.”²³ Twierdzenie powyższe zostało potwierdzone w orzeczeniu Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Zjednoczonej Partii Komunistycznej Turcji: „Trybunał zauważa, że sformułowanie art. 11 dostarcza wskazówek, co do tego, czy partie polityczne mogą się powoływać na to postanowienie. Trybunał spostrzega, że – chociaż art. 11 odnosi się do «wolności zrzeszania z innymi, włączając w to prawo do tworzenia [...] związków zawodowych», słowo «włączając» jasno wskazuje, że związki zawodowe są li tylko jednym z przykładów innych form, w jakich wolność zrzeszania się może być wykonywana. Dlatego nie można czynić wniosku, jak to czynił Rząd, jakoby poprzez odniesienie się do związków zawodowych – z racji związanych głównie ze sprawami w tamtym czasie aktualnymi – twórcy zamierzali wyłączyć partie polityczne z zakresu art. 11.”²⁴ Co więcej, Trybunał podkre-

²¹ Zob. *Orzeczenie Zjednoczona Turecka Partia Komunistyczna (TBKP) oraz Sargin i Yagci v. Turcja...*, pkt 11–12.

²² *Ibidem*, pkt 19.

²³ *Sprawa grecka z 5 listopada 1969 r.* "Yearbook" 1969, nr 12/170, pkt 392.

²⁴ *Orzeczenie Zjednoczona Turecka Partia Komunistyczna (TBKP) oraz Sargin i Yagci v. Turcja...*, pkt 24 oraz zob. *Orzecznictwo strasburskie. W dwudziestolecie „Polskiego doświadczenia Solidarności.”* Tłum. i oprac. T. J a s u d o w i c z. Toruń 2001, str. 155–156.

ślił w tym samym wyroku znaczenie partii politycznych jako immanentnie związanych z demokracją, która to demokracja jest ustrojem o podstawowym znaczeniu dla konwencji. I tak w pkt 25 stwierdził, iż: „Według Trybunału nawet bardziej przekonującym od sformułowania art. 11 jest fakt, że istnienie partii politycznych stanowi formę zrzeszenia się niezbędną dla prawidłowego funkcjonowania demokracji. Zważywszy na znaczenie demokracji w systemie Konwencji, nie ma wątpliwości, co do tego, że partie polityczne mieszczą się w zakresie art. 11 [...]”²⁵

Europejska Komisja i Trybunał Praw Człowieka przy rozpatrywaniu sprawy nie zgodził się ze stanowiskiem rządu tureckiego i z orzeczeniem delegalizującym to ugrupowanie. Trybunał wielokrotnie formułował zasadę, iż partie polityczne podlegają ochronie konwencyjnej i jednocześnie artykułował kompetencje kontrolne w tej kwestii dla siebie. Według Trybunału chroniącego porządek konwencyjny: „[...] stowarzyszenia, włączając w to partie polityczne, nie są wyłączone z ochrony udzielanej przez Konwencję tylko dlatego, że ich działania uznane zostałyby przez

władzę państwową za wywrotowe. Jak to Trybunał stwierdził w przeszłości, chociaż ochrona porządku konstytucyjnego lub rządów prawa jest co do zasady pozostawiona władzom krajowym, to jednak działania zmierzające do osiągnięcia wspomnianych celów muszą być zgodne ze zobowiązaniami wynikającymi z Konwencji i muszą podlegać ocenie instytucji konwencyjnych.”²⁶

W związku z tym: „Trybunał uważa, że wybór nazwy przez partię polityczną w zasadzie nie może usprawiedliwiać zastosowania środków tak drastycznych, jak jej rozwiązanie, przy braku innych ważnych i wystarczających przyczyn [...]. Trybunał przywiązuje wielką wagę do uznania przez Trybunał Konstytucyjny [turecki – M. J.], iż TBKP nie dążyła do wprowadzenia dominacji jednej klasy społecznej oraz że respektowała ona zasady demokracji. [...] W tym kontekście TBKP wyraźnie się odróżniała od Komunistycznej Partii Niemiec, którą rozwiązano 17 sierpnia 1956 r. decyzją niemieckiego Trybunału Konstytucyjnego. [...] Nie ma konkretnego dowodu na to, iż poprzez obranie nazwy »komunistyczna« TBKP optowała na rzecz polityki sta-

²⁵ Ibidem, s. 156.

²⁶ *Orzeczenie Zjednoczona Turecka Partia Komunistyczna (TBKP) oraz Sargin i Yagci v. Turcja...*, pkt 27. Por. też *Open Door i Dublin Well Woman przeciwko Irlandii* z 29 października 1993 r.: „Seria A”, t. 246, sk. nr 14239/88, pkt 69 oraz *Orzeczenie Partia Socjalistyczna (SP) i Inni przeciwko Turcji* z 25 maja 1998 r. „Reports” 1998, sk. nr 21237/93. Zob. także *Orzecznictwo strasburskie...*, pkt 29, s. 162; M. N o w i c k i: *Europejski Trybunał Praw Człowieka...*, s. 1255–1259 i Internet: <http://www.radaeuropey.org.pl/socjalistr.htm>.

nowiącej groźbę dla społeczeństwa lub państwa tureckiego; to sprawia, że Trybunał nie może zaakceptować rozwiązania z tego powodu partii.²⁷ W komentarzu do orzeczenia TBKP przeciwko Turcji M.A. Nowicki stwierdził, że: „[...] jest ono pouczające również z innego powodu. Rzeczą dotyczy nazwy, w tym przypadku chodziło o użycie przymiotnika »komunistyczna«. Partii nie można atakować z powodu jej nazwy. Powód ingerencji może stanowić jedynie jej działalność, cele oraz metody ich realizacji, jeśli nie dają się pogodzić z podstawowymi zasadami demokracji.»²⁸

W stosunku do drugiego zarzutu władz tureckich wobec TBKP Trybunał stwierdził, iż: „[...] chociaż TBKP odwoływała się w swoim programie do pojęcia »narodu« i »ludu« kurdyjskiego oraz kurdyjskich »obywateli«, to ani nie opisywała ich jako mniejszości, ani nie domagała się dla nich specjalnego terytorium, przeciwnie program TBKP głosi, że partia będzie dążyć do pokojowego, demokratycznego i uczciwego rozwiązania problemu kurdyjskiego tak, aby narody kurdyjski i turecki mogły żyć z własnej i nieprzymuszonej woli w granicach Republiki Tureckiej, na zasadzie równości prawa, mając na względzie demokratyczną odbudowę

korzystną dla interesów ogółu. [...] Trybunał uważa, że jedną z charakterystycznych cech demokracji jest możliwość rozwiązywania problemów przez dialog, bez odwoływania się do przemocy, nawet gdy wchodzi w grę problemy drażliwe. Demokracja rozwija wolność słowa. Z tego punktu widzenia nie może być usprawiedliwienia dla utrudniania działalności grupie politycznej tylko z powodu szukania przez nią szansy debaty publicznej nad sytuacją ludności państwa i wzięcia udziału w życiu politycznym narodu w celu znalezienia, zgodnie z zasadami demokratycznymi, rozwiązań mogących zadowolić wszystkich zainteresowanych. Osądzając ten program, taki był właśnie cel TBKP w tejże kwestii.»²⁹

W stosunku do ostatniego zarzutu, dotyczącego próby wprowadzenia przez zdelegalizowaną partię ustroju opartego na dominacji jednej klasy społecznej, Trybunał nie znalazł w programie tez wzywających do takiego postępowania. Jednocześnie stwierdził on, że: „[...] nie można wykluczyć tego, iż program partii może ukrywać zadania i intencje inne od tych, które proklamuje. By ustalić, że tak jest w istocie, należy porównać treść programu z działalnością partii i stanowiskiem, którego broni. W niniejszej sprawie program

²⁷ *Orzeczenie Zjednoczona Turecka Partia Komunistyczna (TBKP) oraz Sargin i Yagci v. Turcja...*, pkt 54.

²⁸ M. N o w i c k i: *Europejski Trybunał Praw Człowieka...*, s. 1249.

²⁹ *Orzeczenie Zjednoczona Turecka Partia Komunistyczna (TBKP) oraz Sargin i Yagci v. Turcja...*, pkt 56–57 oraz zob. *Orzecznictwo strasburskie...*, s. 160.

TBKP nie mógł podlegać zakwestionowaniu poprzez jakiegokolwiek działania praktyczne, ponieważ partia została rozwiązana natychmiast po jej utworzeniu, nie miała więc czasu na podjęcie jakiegokolwiek działania.”³⁰ W tej sprawie Trybunał strasburski uznał jednogłośnie, że Republika Turcji naruszyła konwencję i przyznał racje skarżącym.

Następnym przypadkiem delegalizacji tureckiego ugrupowania politycznego, w której orzekł Trybunał, była sprawa – *Partia Socjalistyczna (SP) i Inni przeciwko Turcji z 25 maja 1998 r.* Partia została rozwiązana 10 lipca 1992 r., co połączone zostało z konfiskatą i przekazaniem mienia partyjnego państwu³¹. Partię tę zdelegalizowano na podstawie tych samych uregulowań prawnych, co TBKP. Oskarżono ją o szerzenie separatyzmu oraz próbę wprowadzenia dominacji jednej klasy społecznej oraz o chęć obalenia siłą porządku konstytucyjnego w Turcji. W tym przypadku zarzuty nie dotyczyły nazwy ugrupowania. Podobnie jak w przypadku partii komunistycznej, Trybunał nie znalazł przesłanek wynikających z działalności czy wypowiedzi przywódcy partii D. Perinceka, które potwierdzałyby stawiane temu ugrupowaniu zarzuty.

Jednocześnie dla uzasadnienia swojego stanowiska Trybunał strasburski wielokrotnie powoływał się na swoje poprzednie orzeczenie w sprawie TBKP³².

Sąd chroniący konwencję postawił w tym wyroku tezę, iż w przypadku zakazu partii politycznej katalog ograniczeń musi być używany w sposób ostrożny, zawężający i ścisły. „Trybunał przypomniał, że ze względu na istotne znaczenie partii politycznych dla właściwego funkcjonowania demokracji, wyjątki zawarte w art. 11 muszą – w przypadku partii politycznych – być ściśle interpretowane. Ograniczenia dotyczące swobody stowarzyszania się takich partii mogą być usprawiedliwione jedynie w razie przekonujących i poważnych racji przemawiających za ich istnieniem. Przy ocenie konieczności, w rozumieniu ust. 2 art. 11, państwa mają jedynie ograniczony margines swobody połączony z europejską kontrolą obejmującą prawo i decyzje podjęte na jego podstawie, łącznie z decyzjami wydanymi przez niezawisłe sądy.”³³

Ustosunkowując się do pierwszego z zarzutów, będących podstawą delegalizacji Partii Socjalistycznej na gruncie prawa tureckiego, a mianowicie do szerzenia przez ugrupowanie idei separa-

³⁰ Ibidem, pkt 58.

³¹ Zob. *Orzeczenie Partia Socjalistyczna (SP) i Inni v. Turcja...*, Internet: <http://www.radaeuropy.org.pl/socialistr.htm> oraz M. N o w i c k i: *Europejski Trybunał Praw Człowieka...*, s. 1255–1259.

³² Zob. *Orzeczenie Partia Socjalistyczna (SP) i Inni v. Turcja...*, pkt 29, 41, 45 i 50.

³³ Ibidem, pkt 50.

tyzmu i różnicowania narodu kurdyjskiego i tureckiego oraz prób stworzenia federacji kurdyjsko-tureckiej, Trybunał zauważył, iż: „[...] oświadczenia partii przedstawiały program polityczny mający na celu ustanowienie, zgodnie z zasadami demokratycznymi, systemu federalnego, w którym Turcy i Kurdowie byłiby jednakowo reprezentowani. Rzeczywiście program PS mówił o prawie do samostanowienia »narodu kurdyjskiego« oraz o jego prawie do »secesji«; jednakże w kontekście oświadczeń używających ich, wcale nie zachęcają do odłączenia się od Turcji, ale raczej podkreślają, że proponowany system federalny nie mógłby mieć miejsca bez dobrowolnej zgody Kurdów, wyrażonej w referendum.

Zdaniem Trybunału, sprzeczność tego rodzaju programu politycznego z aktualnymi zasadami i strukturami politycznymi nie powoduje, iż jest on także sprzeczny z zasadami demokracji. Esencją demokracji jest proponowanie różnorodnych programów politycznych, nawet tych stawiających pod znakiem zapytania sposób obecnego zorganizowania państwa, jeśli tylko programy te nie szkodzą samej demokracji.”³⁴

Zarzut dotyczący namawiania do obalenia siłą ustroju konstytucyjnego Turcji i wprowadzenia dominacji jed-

nej klasy społecznej, Trybunał odrzucił. Po przeanalizowaniu wypowiedzi szefa partii sąd: „[...] nie znalazł niczego, co można by uznać za nawoływanie do użycia przemocy, wzniesienia powstania lub innej formy odrzucenia zasad demokracji. Przeciwnie przewodniczący partii podkreślał wielokrotnie potrzebę zrealizowania proponowanych reform politycznych zgodnie z zasadami demokratycznymi, w formie referendum.”³⁵

Trybunał w tymże wyroku powiązał wolność zrzeszania (a więc także chroniony przez nią pluralizm polityczny) z wolnością ekspresji. Przypomniał on, że: „[...] niezależnie od swojej autonomicznej roli i szczególnej sfery zastosowania art. 11 musi być również rozważany w świetle art. 10 [wolność ekspresji – M. J.]. Ochrona poglądów i swobody ich wyrażania jest jednym z celów wolności zgromadzeń i zrzeszania się wpisanych w art. 11. Tym bardziej dotyczy to partii politycznych, biorąc pod uwagę ich rolę w zapewnianiu pluralizmu i właściwego funkcjonowania demokracji.

Jak już Trybunał wiele razy podkreślał, nie może być demokracji bez pluralizmu. To z tego powodu wolność ekspresji wpisana w art. 10 ma zastosowanie, z uwzględnieniem ust. 2, nie

³⁴ Ibidem, pkt 47 oraz zob. *Orzecznictwo strasburskie...*, s. 164.

³⁵ *Orzeczenie Partia Socjalistyczna (SP) i Inni v. Turcja...*, pkt 46 oraz zob. *Orzecznictwo strasburskie...*, s. 163.

tylko do »informacji« i »idei«, które są korzystnie odbierane i uważane za nieszkodliwe, ale także takich, które obrażają, szokują czy niepokoją. Fakt, że dana działalność przyjmuje formę zbiorowego wykonywania ekspresji, sam w sobie uprawnia partie polityczne do ochrony z art. 10 i 11 Konwencji.”³⁶

Kolejną sprawą rozwiązanej przez turecki Trybunał Konstytucyjny ugrupowania politycznego, którą rozpatrywał Europejski Trybunał Praw Człowieka, był przypadek Partii Wolności i Demokracji (ÖZDEP)³⁷. Ugrupowanie to powstało 19 października 1992 r. W swoim programie partia wyraźnie wspominała o Kurdach i innych mniejszościach narodowych w Turcji. Poddano w nim także krytyce prześladowanie Kurdów oraz uznano ich prawo do samostanowienia. Partia oceniła negatywnie głęboką ingerencję państwa w sprawy religijne. Stwierdzono także, iż bez rozwiązania problemu mniejszości kurdyjskiej nie można mówić o istnieniu demokracji w Turcji³⁸. Na podstawie tych tez programowych Prokurator Generalny skierował 29 stycznia 1993 r. wniosek o rozwiązanie

ÖZDEP przez Trybunał Konstytucyjny. W czasie trwania procedur przed sądem konstytucyjnym członkowie-założyciele partii, przeczując wynik postępowania, dokonali 30 kwietnia 1993 r. samorozwiązania ugrupowania. Mimo tego Trybunał Konstytucyjny orzekł 14 lipca 1993 r. o rozwiązaniu partii. Powołał się przy tym na sekcję 108 ust. o partiach politycznych mówiącą, iż: „[...] decyzja właściwego organu o rozwiązaniu partii podjęta po złożeniu wniosku o rozwiązanie partii nie zamyka procedury przed Trybunałem Konstytucyjnym ani nie pozbawia mocy prawnej orzeczenia o rozwiązaniu.”³⁹

Merytorycznymi podstawami decyzji Trybunału Konstytucyjnego były wyrażane, jakoby w programie partii, separatyzm, wzywianie do kurdyjskiej wojny o niepodległość oraz sprzeciwienie się zasadzie świeckości państwa (poprzez propozycję likwidacji Departamentu do spraw Religii). Podstawy prawne tego orzeczenia były takie same, jak w przypadku rozwiązania poprzednich ugrupowań tureckich⁴⁰.

W sprawie tej trybunał europejski kolejny raz podkreślił, iż: „[...] istota

³⁶ Ibidem, pkt 41; *Orzecznictwo strasburskie...*, s. 163; *Orzeczenie Zjednoczona Turecka Partia Komunistyczna (TBKP) oraz Sargin i Yagci v. Turcja...*, pkt 42–43.

³⁷ Zob. *Orzeczenie Partia Wolności i Demokracji (ÖZDEP) v. Turcja z 8 grudnia 1999 r.* "Judgements and Decisions" 1999, t. VIII.

³⁸ Ibidem, pkt 8. Zob. szerzej fragmenty dotyczące programu partii.

³⁹ *Turecka Ustawa o Partiach Politycznych nr 2820. W: Orzeczenie Partia Wolności i Demokracji (ÖZDEP) v. Turcja...*, pkt 15.

⁴⁰ Ibidem, pkt 14–16 oraz *Konstytucja Republiki Turcji z 7 listopada 1982 r.* ...

demokracji polega na zgodzie na propozycje i dyskusje nad różnymi politycznymi projektami, nawet takimi, które kwestionują aktualną organizację państwa, pod warunkiem, że nie szkodzą demokracji.”⁴¹ W związku z tym, według sądu strasburskiego, mimo iż postulaty partii – istnienie mniejszości narodowych w Turcji, ich prawo do samostanowienia oraz propozycja zniesienia Departamentu do spraw Religii są niezgodne z aktualnym stanem ustroju Turcji, to jednak nie naruszają reguł demokratycznych⁴².

Dodatkowo: „[...] analizując program ÖZDEP, Trybunał nie znajduje w nim nic, co mogłoby być uznane za nawoływanie do użycia przemocy, powstania czy innych form sprzeciwu wobec zasad demokratycznych. To jest z punktu widzenia Trybunału podstawowy czynnik, który musi być wzięty pod uwagę. Z drugiej strony, potrzeba trzymania się reguł demokratycznych w czasie realizowania proponowanego politycznego projektu została wyrażona w programie. Pośród innych kwestii, mówi on, iż ÖZDEP: »proponuje stworzenie demokratycznego zgromadzenia reprezentantów, ludzi wybranych w powszechnym głosowaniu« i »preferuje pokojowe i demokratyczne rozwiąza-

nie problemu kurdyjskiego, w sposób jasno wyrażony przez takie instrumenty międzynarodowe jak Akt Końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie z Helsinek, Europejska Konwencja Praw Człowieka i Powszechna Deklaracja Praw Człowieka.«⁴³ W związku z tym Trybunał uznał także tę delegalizację partii za niezgodną z Europejską Konwencją Praw Człowieka.

Wszystkie powyższe sprawy dotyczyły ugrupowań politycznych o małym poparciu, zazwyczaj dopiero się tworzących. Kolejna skarga do instytucji strasburskich dotyczyła delegalizacji ugrupowania będącego najsilniejszą partią turecką, tworzącą w ówczesnym czasie rząd. Ugrupowanie to miało również najwięcej przedstawicieli w parlamencie. Była to sprawa, w której Trybunał brał pod uwagę, oprócz wolności zrzeszania się (art. 11) i wolności ekspresji (art. 10), także wolność myśli, sumienia i religii (art. 9). Sąd rozpatrzył tu stosunek partii Refah do zasady świeckości państwa i ewentualne dążenie tego ugrupowania politycznego do wprowadzenia prymatu religii muzułmańskiej w Turcji. Kwestie te Trybunał Praw Człowieka rozpatrzył w sprawie dotyczącej delegalizacji tureckiej par-

⁴¹ *Orzeczenie Partia Wolności i Demokracji (ÖZDEP) v. Turcja...*, pkt 41 oraz *Orzeczenie Partia Socjalistyczna (SP) i Inni v. Turcja...*, pkt 47.

⁴² *Ibidem*, pkt 41.

⁴³ *Ibidem*, pkt 40.

tii politycznej Refah Partisi (Partii Dobrobytu)⁴⁴.

Partia ta została zdelegalizowana przez Trybunał Konstytucyjny Turcji 16 lutego 1998 r., gdyż uznano ją za „centrum aktywności sprzeciwiającej się zasadzie sekularyzmu”, czyli na podstawie art. 68 par. 4 w związku z art. 69 par. 4 Konstytucji. Podstawą tego orzeczenia był szereg wypowiedzi działaczy partii głoszonych zarówno przez jej przewodniczącego Necmettina Erbakana, jak i szeregowych członków partii. Wypowiedzi te dotyczyły m.in. zniesienia zakazu noszenia chust muzułmańskich w urzędach publicznych, wprowadzenia wielu systemów prawnych dla każdej z grup wyznaniowych zamieszkujących Turcję, w tym wprowadzenia szariatu – prawa koranicznego dla muzułmanów, nawoływania do wprowadzenia państwa wyznaniowego siłą czy nawoływania do wszczęcia dżihad – świętej wojny przeciwko niemuzułmanom jako metody politycznej. Zarzuty dotyczyły także przyjęcia przez N. Erbakana, który był w owym czasie premierem Turcji, przedstawicieli ekstremistycznych organizacji muzułmańskich oraz wizyty wiceprzewodniczącego partii Sevketi Yilmaza, wówczas

Ministra Sprawiedliwości, w więzieniu u oskarżonego o uczestniczenie w islamistycznej organizacji terrorystycznej⁴⁵. Dodatkowo sąd konstytucyjny orzekł o utracie mandatów parlamentarnych przez członków partii, którzy złożyli powyższe oświadczenia i zakazał im na 5 lat jakiegokolwiek uczestnictwa w partii politycznej.⁴⁶ Warto odnotować fakt, iż w tej sprawie, jako pierwszej rozpatrywanej w Strasburgu, a dotyczącej rozwiązania tureckiej partii politycznej, dwóch sędziów Trybunału Konstytucyjnego zgłosiło odrębne zdanie. Powoływali się oni na konwencję oraz prawo precedensowe Europejskiego Trybunału Praw Człowieka⁴⁷.

Partia skarżąca była w momencie rozwiązania najsilniejszą grupą polityczną w parlamencie tureckim (158 na 450 mandatów) i współtworzyła wraz z Partią Prawdy (Dogru Yol) od 1996 r. koalicję rządową.

W swoim orzeczeniu Trybunał Europejski podkreślił wagę zasady rozdziału kościołów od państwa (czyli sekularyzmu) dla przestrzegania praw człowieka i dla demokracji. „Instytucje konwencyjne [Europejski Trybunał i Komisja Praw Człowieka – M. J.] wzięły również pod uwagę, że zasada

⁴⁴ *Orzeczenie Partia Dobrobytu (Refah Partisi) i Inni v. Turcja...*

⁴⁵ *Ibidem*, pkt 25.

⁴⁶ *Ibidem*, pkt 29. Stało się to na podstawie art. 84 i 69 par. 8 Konstytucji Republiki Tureckiej. Zob. Internet: <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/constitution.htm>.

⁴⁷ *Orzeczenie Partia Dobrobytu (Refah Partisi) i Inni v. Turcja...*, pkt 30.

sekularyzmu w Turcji jest bezapelacyjnie jedną z podstawowych zasad państwa, co pozostaje w harmonii z rządami prawa i z ochroną praw człowieka. Każde stwierdzenie, które nie akceptuje tej zasady nie może być uznane za część wolności manifestowania swojej religii i nie jest chronione przez art. 9 Konwencji.⁴⁸

W związku ze znaczeniem zasady sekularyzmu Trybunał uznał, że rozwiązanie partii Refah podlega celom uprawnionym wymienionym w art. 11 (wolność pokojowych zgromadzeń i zrzeszania się) ze względu na ochronę bezpieczeństwa narodowego i publicznego, zapobieganie zamieszkom, przestępczości i ochronę praw oraz wolności innych osób⁴⁹.

Ponadto Trybunał ustosunkował się do możliwości wprowadzenia prawa opartego na zasadach religijnych, czyli szariatu – prawa koranicznego: „Podobnie jak Trybunał Konstytucyjny [turecki – M. J.], Trybunał [europejski – M. J.] stwierdza, że szariat, który wiernie odzwierciedla dogmaty i boskie zasady wynikające z religii, jest stały i niezmienny. Zasady takie, jak pluralizm w sferze politycznej lub stała ewolucja publicznych wolności nie ma tam

miejsca. Sąd stwierdza, że kiedy są czytane razem, oświadczenia [członków Partii Dobrobytu – M. J.], które zawierają wyraźne wskazania do wprowadzenia szariatu, są trudne do pogodzenia z zasadami demokracji, jak i z Konwencją jako całością. Jest trudnym deklorowanie szacunku do demokracji i praw człowieka, podczas gdy jednocześnie wspiera się reżim bazujący na szariacie, który jasno różni się od wartości wyrażanych przez Konwencję. [...] Z punktu widzenia Trybunału, partia polityczna, której działania wydają się być skierowane na wprowadzenie szariatu w państwie, nie może być, w jakikolwiek sposób postrzegana jako stowarzyszenie stosujące się do demokratycznego ideału, jaki tworzy Konwencja jako całość.”⁵⁰ Z tego powodu Trybunał uznał, że rozwiązanie partii Refah nie było nieproporcjonalne w stosunku do celów uprawnionych i istniała społeczna potrzeba dla takiego postępowania ze strony państwa tureckiego⁵¹.

Wyrok ten został wydany stosunkiem głosów 4 do 3. Część sędziów Trybunału zgłosiła zdanie odrębne. Powoływali się oni na wcześniejsze orzeczenia w sprawach o rozwiązanie tureckich ugrupowań politycznych, w tym przede

⁴⁸ Ibidem, pkt 52 oraz zob. także *Orzeczenie Europejskiej Komisji Praw Człowieka Kalac v. Turcja z 27 lutego 1996 r.* "Reports" 1997, pkt 44 oraz *Kalac v. Turcja z 1 lipca 1997 r.* "Reports" 1997, pkt 27–31.

⁴⁹ *Orzeczenie Partia Dobrobytu (Refah Partisi) i Inni v. Turcja...*, pkt 42.

⁵⁰ Ibidem, pkt 72.

⁵¹ Ibidem, pkt 83.

wszystkim na prawo do debaty politycznej. Stwierdzili także, iż statut i program partii Refah nic nie mówił o zniesieniu zasady sekularyzmu i wprowadzeniu państwa wyznaniowego w Turcji. Z kolei, wypowiedzi członków partii w tej kwestii pochodzą w większości sprzed wielu lat (dotyczyło to szczególnie przewodniczącego i wiceprzewodniczącego partii). Dodatkowo wypowiedź N. Erbakana, na której m. in. oparto rozwiązanie partii, została wyrwana z szerszego kontekstu, co nadało jej inne znaczenie. Jedyne aktualne wypowiedzi członków partii, będące podstawą zakazu działalności ugrupowania, pochodziły od działaczy usytuowanych na niskich szczeblach hierarchii partyjnej. Sędziowie zgłaszający *votum separatum*, zgadzając się z ogólnymi ustaleniami większości dotyczącymi zasady sekularyzmu i wprowadzenia prawa wyznaniowego, uznali jednak, że w tej konkretnej sprawie rozwiązanie całej partii nie było proporcjonalne do celów uprawnionych, jakim służyło⁵².

W rozpatrywanych orzeczeniach Trybunał Europejski nie zakwestionował nigdy prawnych uregulowań dotyczących partii politycznych, jakie obowiązują

w Turcji. Miał on jednak bardzo wiele zastrzeżeń do praktyki ich stosowania. Wydaje się, że Turcja, chcąc przystąpić do Unii Europejskiej [dalej nazywaną UE. – M.J.], musi dostosować swoje prawo, a przede wszystkim jego wykładnię (w tym dotyczącą pluralizmu politycznego i wolności zrzeszania się w partie polityczne) do standardów europejskich praw człowieka.⁵³ Jest to jeden z warunków, bez których państwo to nie będzie mogło przystąpić do wspólnoty państw europejskich. Co prawda, Unia Europejska nie jest stroną Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, to jednak wszystkie państwa członkowskie są nią związane. Także podstawowe akty prawne UE bezpośrednio odnoszą się do konwencji. W traktacie z Maastricht w tytule I art. F par. 2 czytamy, że: „UE respektuje podstawowe prawa zagwarantowane w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności [...]”⁵⁴ Z kolei, Karta Praw Podstawowych UE potwierdza – „prawa wynikające zwłaszcza z [...] Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności [...] oraz orzecznictwa [...] Europejskiego Trybunału Praw Czło-

⁵² Zob. *Wspólne zdanie, odrębne sędziów: Fuhrmanna, Loucaides'a i Sir Bratza'ya*. W: ibidem.

⁵³ Turcja podpisała umowę o stowarzyszeniu z Europejską Wspólnotą Gospodarczą 12 września 1963 r., a 10 grudnia 1999 r. uzyskała na szczycie w Helsinkach oficjalny status państwa kandydackiego do członkostwa w Unii Europejskiej. Zob. D. K o ł o d z i e j c z y k: *Turcja...*, s. 284, 293 i 297.

⁵⁴ *Traktat o Unii Europejskiej z 7 lutego 1992 r.* W: *Szkoła Praw Człowieka Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka. Materiały pomocnicze*. T. II. Warszawa 2001, s. 243.

wieka.”⁵⁵ Jednocześnie karta ustanawia w art. 12 wolność zgromadzeń i stowarzyszania się także w sprawach politycznych⁵⁶.

Wydaje się, że Turcja zaczyna zmierzać w dobrym kierunku, jeżeli chodzi o ustanowienie szerokiego pluralizmu politycznego. W ostatnich wyborach parlamentarnych zwyciężyła partia będąca kontynuatorką rozwiązanego ugrupowania Refah. Jest to islamsko-demokratyczna Partia Sprawiedliwości i Rozwoju (AKP). Zdobyła ona 363 mandaty (na 550) w wyborach z 3 października 2002 r. do Wielkiego Tureckiego Zgromadzenia Narodowego. Stworzyła samodzielnie rząd⁵⁷. Wobec tej partii nie wszczęto, jak na razie, procedury delegalizacyjnej. Żaden z organów państwa nie zareagował także na zmiany konstytucji umożliwiające liderowi ugrupowania R. T. Erdoganowi, skazanemu w 1999 r. na pięcioletni zakaz sprawowania funkcji politycznych, ob-

jęcie stanowiska premiera⁵⁸. Jednocześnie jednak, 27 marca 2003 r. zdelegalizowano kolejną partię kurdyjską, kontynuującą działalność partii ÖZDEP – Partię Demokracji Ludowej (HADEP), a także do tureckiego Trybunału Konstytucyjnego wpłynął wniosek o delegalizację ostatniej wyłonionej z HADEP kurdyjskiej organizacji politycznej – Demokratycznej Partii Ludowej (DEHAP)⁵⁹. Trybunał Bezpieczeństwa Państwa – turecki sąd wojskowy rozpoczął kolejny proces byłych deputowanych Partii Demokratycznej (DEP – kontynuatorka działalności ÖZDEP i zdelegalizowana poprzedniczka HADEP), oskarżonych o zdradę państwa i godzenie w integralność terytorialną w Turcji. Od wyroku w tej sprawie zależą będą granice wolności ekspresji polityków tureckich⁶⁰.

Turcja od wielu lat konsekwentnie próbuje stać się członkiem Unii Europejskiej. Wewnątrz samej wspólnoty

⁵⁵ Preambula Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej. W: ibidem, s. 246.

⁵⁶ Ibidem, s. 248–249.

⁵⁷ Zob. A. B a l c e r: *Turcja w przedśionku Zachodu*. „Gazeta Wyborcza” 12 grudnia 2002, s. 20–21; A. S z o s t k i e w i c z: *Chleba, Europy, islamu*. „Polityka” 2002, nr 46, s. 40–41 oraz Internet: <http://www.electionworld.org/election/turkey.htm>.

⁵⁸ Zob. *Recep Tayyip Erdogan*. „Rzeczpospolita” 10 marca 2003, s. 2 oraz Internet: <http://www.gazeta.pl./swiat/1,34262,1372801.html>.

⁵⁹ Zob. Internet: <http://www.gazeta.pl./swiat/1,34262,1370668.html> oraz D. K o ł o d z i e j c z y k: *Turcja...*, s. 261.

⁶⁰ Zob. Internet: <http://www.gazeta.pl./swiat/1,34262,1394733.htm>. Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł kilkakrotnie o tym, że ci deputowani nie mieli sprawiedliwego procesu. Por. orzeczenia: *Sadak i inni v. Turcja z 17 lipca 2001 r.*, sk. nr 29900/96–29903/96; *Selim Sadak inni v. Turcja z 11 czerwca 2002 r.*, sk. nr 00025144/94, 00026149/95, 00026154/95, 00027100/95, 00027101/95; *Mehdi Zana v. Turcja z 6 marca 2001 r.*, sk. nr 29851/96 [wyroki dotąd nieopublikowane – M.J.] oraz *Zana v. Turcja z 25 listopada 1997 r.* „Reports” 1997, sk. nr 18954/91.

europiejskiej istnieje duże grono przeciwników integracji z państwem tureckim. Jednym z ich głównych argumentów przeciwko członkostwu tego kraju w UE jest nieprzestrzeganie przez państwo tureckie europejskich standardów praw człowieka. Jeżeli Turcja chce poważnie myśleć o przystąpieniu do wspólnoty krajów europejskich, to musi wytrącić swoim przeciwnikom argumenty z rąk, to znaczy dostosować swoje prawo, a przede wszystkim praktykę

jego stosowania, do standardów praw człowieka. Dotyczy to także, a może przede wszystkim, kwestii pluralizmu politycznego i wolności zrzeszania się. Wydaje się, iż będzie to wymagać od organów państwa tureckiego pozbycia się pewnej „nadwrażliwości” w kwestii postulatów partii politycznych, zmierzających do rozwiązania podstawowych problemów wewnętrznych Turcji, to znaczy problemu mniejszości narodowych oraz stosunku państwa do religii.

Marcin Jastrzębski:

***Political pluralism in Turkey in the light
of the judicial decisions
of the European Court of Human Rights***

The paper outlines the process of creating institutions of political pluralism in Turkey and discusses the origins of the present state of Turkey and political parties operating in it.

The author deals with the limits of political pluralism which are practically created by the Turkish Constitutional Tribunal that has rights to solve political groups propagating postulates or acting not in agreement with the Constitution of 1982. It should be admitted that the limits of the pluralism shaped by the interpretation of the law and the judicial decisions of the Turkish Tribunal are narrowed down. Within the latest years, 15 political parties were dissolved. Four groups appealed against the decision to the European Court of Human Rights in Strasbourg. The present paper presents reasons of dissolving the parties and the Strasbourg Tribunal's assessment concerning the legitimacy of the decision. In case of the three suing parties, the Tribunal stated that the solution was not in accordance with the European Convention of Human Rights. Only one party was dissolved complying with European standards of human rights, although in this case the judges detected a series of imprecision (the sentence was voted 4 to 3).

Turkey has been trying to become a member of the European Union for many years. A large team of opponents who object to integration of this state exists within the structures of the EU. One of the crucial arguments against membership of Turkey in the European Union is its failure to comply with the law. Therefore, in order to become a rightful member of the European Community, Turkey must adjust its law and, first and foremost, its practical application to the standards of human rights. This also concerns political pluralism and freedom of organizing which seem to be the most significant matters.